

Zarządzanie

Sprawozdawczość polskich przedsiębiorstw w upadłości w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Sławomir Jędrzejewski

Sprawozdawczość polskich przedsiębiorstw w upadłości w okresie dwudziestolecia międzywojennego

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Zarządzanie

Sprawozdawczość polskich przedsiębiorstw w upadłości w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Sławomir Jędrzejewski

Sławomir Jędrzejewski (ORCID: 0000-0002-8321-2046) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Zarządzania, Katedra Rachunkowości
90-237 Łódź, ul. Matejki 22/26

RECENZENTKI

Bogusława Bek-Gaik

Jolanta Chluska

REDAKTOR INICJUJĄCA

Monika Borowczyk

REDAKCJA

Oleg Aleksejczuk

SKŁAD I ŁAMANIE

Editio

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Mateusiak

PROJEKT OKŁADKI

efectoro.pl

Agencja komunikacji marketingowej

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/3dmentat

© Copyright by Sławomir Jędrzejewski, Łódź 2024

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2024

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.11570.24.0.M

Ark. wyd. 9; ark. druk. 9,375

<https://doi.org/10.18778/8331-653-6>

ISBN 978-83-8331-652-9

e-ISBN 978-83-8331-653-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1	
Sytuacja polityczno-gospodarcza na ziemiach polskich w okresie rozbiorów i dwudziestolecia międzywojennego	11
1.1. Ogólna sytuacja polityczna i industrializacja ziem polskich w okresie zaborów	11
1.2. Rozwój gospodarczy Królestwa Polskiego w II połowie XIX wieku	16
1.3. Sytuacja gospodarcza ziem polskich na początku XX wieku	20
1.4. Sytuacja polityczna i gospodarcza Polski w okresie międzywojennym	29
Rozdział 2	
Ewolucja prawa upadłościowego w okresie zaborów i dwudziestolecia międzywojennego	39
2.1. Regulacje prawa upadłościowego w krajach europejskich i ich geneza	39
2.2. Regulacje prawa upadłościowego na ziemiach polskich w okresie 1883–1934	47
2.3. Jednolite prawo upadłościowe w Polsce (1934–1939)	61
Rozdział 3	
Skala upadłości przedsiębiorstw w okresie dwudziestolecia międzywojennego – analiza dokumentów historycznych	71
3.1. Metodyka badania i jego opis	71
3.2. Liczba ogłoszeń o wszczęciu postępowania upadłościowego w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Monitorze Polskim	74
3.3. Analiza typów działalności, miejsc ogłoszenia upadłości i formy prawnej upadłych przedsiębiorstw	80
3.4. Proces wyboru spółki w upadłości na potrzeby analizy jej sprawozdawczości	88
Rozdział 4	
Wpływ wejścia w życie jednolitych unormowań prawnych w 1934 roku na sprawozdawczość spółki w upadłości – analiza przypadku	93
4.1. Charakterystyka Widzewskiej Manufaktury i jej systemu rachunkowości	93
4.2. Sprawozdania finansowe i informacje niefinansowe Widzewskiej Manufaktury po ogłoszeniu upadłości w 1933 roku	100

6 Spis treści

4.3. Sprawozdania finansowe i informacje niefinansowe Widzewskiej Manufaktury po wejściu w życie jednolitych unormowań upadłości i zasad rachunkowości	113
4.4. Analiza porównawcza sprawozdań finansowych i informacji niefinansowych Widzewskiej Manufaktury po ogłoszeniu upadłości w 1933 roku i sporządzanych po wejściu jednolitych regulacji upadłości i rachunkowości w 1934 roku	118
Zakończenie	121
Załączniki	125
Załącznik 1. Przykładowe ogłoszenia upadłości	125
Załącznik 2. Informacje o zasobach archiwalnych przedsiębiorstw produkcyjnych zachowane w łódzkim Archiwum Państwowym	134
Załącznik 3. Tekst sprawozdania z czynności syndyka masy upadłości z dnia 15 sierpnia 1939 roku	138
Załącznik 4. Tekst sprawozdania z czynności syndyka masy upadłości za okres 15.10–15.12.1939 roku	141
Bibliografia	143
Spis tabel	147
Spis ilustracji	149

Wstęp

Okres dwudziestolecia międzywojennego był okresem bardzo nietypowym – nie tylko dla Polski, która po 123 latach nieobecności na mapach politycznych Europy i świata odzyskała niepodległość. Za moment utraty niepodległości Polski w literaturze historycznej uznaje się trzeci rozbiór Polski w roku 1795. Należy jednak dodać, że proces ten poprzedzony był dwoma wcześniejszymi rozbiorami Polski, które miały miejsce w roku 1772 i 1793. Po pierwszych dwóch rozbiorach istniał jeszcze autonomiczny fragment państwa polskiego ostatecznie podzielony pomiędzy trzy państwa zaborcze: Austrię, Prusy i Rosję. W 1807 roku bardzo silna i wpływowa Francja utworzyła z części zaboru pruskiego namiastkę państwa polskiego – Księstwo Warszawskie. Zwierzchnikiem Księstwa Warszawskiego był Napoleon¹, co oznacza, że w dalszym ciągu nie był to teren podlegający polskiej administracji. W późniejszym okresie do Księstwa Warszawskiego włączono Wielkopolskę, a w 1815 roku Księstwo zostało przekształcone w Królestwo Polskie – często też określane jako Królestwo Kongresowe, a potocznie Kongresówka. Choć do roku 1832 Królestwo Polskie posiadało własną konstytucję, Sejm, wojsko, monetę i szkolnictwo z Królewskim Uniwersytetem Warszawskim na czele, a ponadto wszystkie czynności urzędowe odbywały się w języku polskim, to jednak formalnie było ono związane unią personalną z Rosją, a każdy imperator Rosji był jednocześnie królem Polski i pod takim tytułem występował w Królestwie Polskim. W późniejszych latach autonomia Królestwa Polskiego była ograniczana. W 1915 roku terytorium znalazło się pod okupacją Niemiec i Austro-Węgier, ale w rzeczywistości formalnie do 1917 stanowiło część Imperium Rosyjskiego, a po przejęciu władzy w Rosji przez rząd tymczasowy w listopadzie 1917 roku – w wyniku zrzeczenia się swoich roszczeń państwa rosyjskiego do terytorium dawnego Królestwa – stało się formalnie państwem niepodległym, które częściowo posiadało przepisy normujące funkcjonowanie gospodarki. Na pozostałych obszarach, objętych zaborami, obowiązywały przepisy państw zaborczych, które obowiązywały również na tych terenach po odzyskaniu niepodległości. Oznacza to, że w momencie uzyskania niepodległości przez państwo

1 Księstwo Warszawskie zostało utworzone przez Napoleona I na mocy traktatu w Tylży, zawartego 7–9.07.1807 roku między Francją, Rosją i Prusami, jako państwo niepodległe, w sojuszu z Francją. W skład Księstwa weszły ziemie drugiego i trzeciego zaboru pruskiego (bez Gdańska i obwodu białostockiego) oraz południowy skrawek ziem pierwszego zaboru (tzw. okręg nadnotecki i ziemia chełmińska). Księstwo Warszawskie zajmowało obszar ok. 104 tys. km kw., liczba ludności wynosiła ok. 2,6 mln. W wyniku wojny z Austrią w 1809 roku do Księstwa przyłączono część zaboru austriackiego, w związku z czym obszar zwiększył się do 155 tys. km kw., a liczba ludności wzrosła do 4,33 mln (zob. *Księstwo Warszawskie*, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, <https://sztetl.org.pl/pl/sloownik/ksiestwo-warszawskie>, data dostępu: 11.12.2023).

polskie na jego obszarze funkcjonowały cztery różne regulacje prawne. Bardzo różny był również poziom gospodarki polskiej na poszczególnych obszarach. Pomimo że obszar objęty zaborem rosyjskim był słabo rozwinięty pod względem cywilizacyjnym, stanowił najlepiej uprzemysłowiony obszar ziem polskich. Znamienne jest również to, że ziemie polskie pod zaborem rosyjskim

były najlepiej rozwiniętą gospodarczo częścią imperium rosyjskiego. Przez większą część XIX w. polski przemysł miał w związku z tym do swojej dyspozycji ogromny rynek rosyjski. Już w pierwszej połowie XIX w. na północ od Gór Świętokrzyskich, w Zagłębiu Staropolskim (Starachowice, Ostrowiec Świętokrzyski, Skarżysko-Kamienna) rozwinął się przemysł ciężki. Z czasem wzrosło znaczenie położonego tuż przy zbiegu granic trzech zaborów Zagłębia Dąbrowskiego (Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, Będzin). Największym ośrodkiem przemysłu włókienniczego była Łódź oraz pobliskie miasta: Pabianice, Zgierz, Aleksandrów czy Żyrardów. W Okręgu Białostockim [...], rozwinął się przemysł włókienniczy. Ważnym ośrodkiem przemysłowym stała się również Warszawa².

Centralizacja państwa polskiego była zatem bardzo trudnym przedsięwzięciem, trwającym przez wiele lat. Utrudnieniem tego procesu był również światowy kryzys gospodarczy, który rozpoczął się w jego trakcie. Kryzys ten okazał się w wielu wypadkach powodem upadłości przedsiębiorstw funkcjonujących w niepodległej Polsce. Swego rodzaju wyjątkowość okresu stała się powodem jego wyboru do prowadzonych badań i przyczyną podjęcia problemu, zaś zainteresowania autora przedmiotem upadłości i sprawozdawczości przedsiębiorstw spowodowały, że ten obszar będący elementem funkcjonowania gospodarki niepodległej Polski stał się wiodącym elementem prowadzonych badań, a kluczowym nurtem badawczym zaprezentowanym w opracowaniu było zagadnienie regulacji prawnych upadłości. Nie bez znaczenia dla podjęcia tematu było również to, że jest on stosunkowo słabo opisany we współczesnej literaturze związanej z rachunkowością. Kluczowym pytaniem badawczym jest pytanie: czy wejście w życie jednolitych unormowań na zasady prowadzenia i dokumentowania postępowań upadłościowych i regulacji rachunkowości w okresie dwudziestolecia międzywojennego miało wpływ na praktyczne zasady sporządzania sprawozdań finansowych i sprawozdawczości związanej z upadłością?

Celem opracowania jest określenie wpływu wejścia w życie jednolitych unormowań na zasady prowadzenia i dokumentowania postępowań upadłościowych i zasad sporządzania sprawozdań finansowych w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Aby osiągnąć postawiony cel monografii, zastosowano następujące metody badawcze: studia literaturowe, analizę aktów prawnych oraz analizę przypadku.

Cel monografii zdeterminował jej układ – treść została podzielona na cztery rozdziały. W rozdziale pierwszym omówiono specyfikę sytuacji polityczno-

2 W. Morawski, *Gospodarka II Rzeczypospolitej*, [w:] K. Persak, P. Machcewicz (red.), *Polski wiek XX: Dwudziestolecie*, Muzeum Historii Polski, Bellona, Warszawa 2009, s. 273–274, <https://open.icm.edu.pl/items/95e9e826-2056-4133-9abd-21ad278d4e92> (data dostępu: 29.12.2024).

-gospodarczej na ziemiach polskich w okresie dwudziestolecia międzywojennego i latach go poprzedzających. W rozdziale tym szczególny nacisk położono na przedstawienie sytuacji na ziemiach Królestwa Polskiego, jako jedyne go obszaru, który posiadał w badanym okresie pewną autonomię i własne przepisy prawne.

W rozdziale drugim omówiona została ewolucja prawa upadłościowego w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Rozważania w tym rozdziale zostały poprzedzone opisem regulacji prawa upadłościowego w krajach europejskich w okresie poprzedzającym badany okres i ich genezę.

W rozdziale trzecim przedstawiono wyniki badań dotyczących skali upadłości przedsiębiorstw w okresie dwudziestolecia międzywojennego, z uwzględnieniem typów działalności, miejsc ogłaszania i formy prawnej upadłych przedsiębiorstw. Przedstawiono w nim także metodykę badań, przyjęte założenia oraz proces wyboru spółki w upadłości na potrzeby zbadania jej sprawozdawczości.

Rozdział czwarty obejmuje analizę wpływu wejścia w życie jednolitych unormowań prawnych w okresie dwudziestolecia międzywojennego na sprawozdawczość finansową i niefinansową wybranej do badań jednostki gospodarczej. Zdaniem autora zaprezentowany przykład ewolucji sprawozdawczości jednej jednostki gospodarczej trudno jest uznać za reprezentatywny, jednak pokazuje on istotny wpływ zmian regulacji prawnych dotyczących postępowania upadłościowego i rachunkowości na sprawozdawczość finansową i niefinansową przedsiębiorstw w upadłości i ogólną tendencję zmian w tym zakresie.

Sytuacja polityczno-gospodarcza na ziemiach polskich w okresie rozbiorów i dwudziestolecia międzywojennego

1.1. Ogólna sytuacja polityczna i industrializacja ziem polskich w okresie zaborów

Wiek XIX w Europie uznawany jest za okres rozwiniętego kapitalizmu, który stopniowo obejmował wszystkie sfery życia gospodarczego. Proces postępu kapitalizmu w Europie przebiegał w poszczególnych krajach z różną intensywnością. Stwierdzenie to można jednak odnosić tylko do rozwiniętej pod względem gospodarczym kapitalistycznej Anglii, Belgii, Holandii, Francji i części Niemiec¹. Wówczas bardzo szybko rozwijały się miasta, a za powód ich rozwoju w literaturze z tego okresu podaje się głównie czynniki ekonomiczne, a dodatkowo polityczne i społeczne. Postęp przemysłowy miał ogromny wpływ na tworzenie stolic Nowego Świata i szybką modernizację niektórych stolic europejskich, takich jak Berlin, Paryż, Londyn i Wiedeń. W miastach państw, w których korzystano z maszyn parowych, światła elektrycznego, gazet i wynalazków mechanicznych², wzrost jakości życia miejskiego był najszybszy, natomiast w Rosji, Turcji, Indiach i Egipcie, czyli w państwach uznawanych za słabiej rozwinięte pod względem technicznym, wzrost był wolniejszy. W miarę dynamizacji przemysłu maszynowego ruch ten jednak stawał się bardziej powszechny, a im większe i bardziej rozwinięte były miasta, tym wyraźniej widoczne było wchłanianie przez nie ludności wiejskiej³. Oznacza to, że u schyłku XVIII wieku działał mechanizm, który powodował, że lepiej rozwinięte miasta rozkwitały szybciej, a słabsze ośrodki – wolniej, co pogłębiało różnice pomiędzy nimi.

1 W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, t. I-II; tegoż, *Luxus und Kapitalismus*, München 1913, przytoczył: R. Kołodziejczyk, *Miasta, mieszczaństwo, burżuazja w Polsce w XIX w. Szkice i rozprawy historyczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 8.

2 Autor podawał takie państwa jak Anglia, Francja, Stany Zjednoczone i Australia.

3 S. Koszutski, *Rozwój przemysłu wielkiego w Królestwie Polskiem*, nakł. redakcji „Gazety Handlowej”, Warszawa 1900, s. 210.

Na ziemiach polskich w końcu XVIII wieku zaczął się tworzyć jednolity rynek wewnętrzny, który prowadził do gospodarczego scalania państwa. Jednak kolejne rozbiory przerwały ten proces, mimo że w początkach XIX wieku istniały na terenach polskich obszary gospodarcze zachowujące pewną autonomię⁴. Okres od początku XIX wieku aż do wybuchu I wojny światowej był czasem utrwalania podziału na prowincje zaborcze, które wcześniej zostały podporządkowane trzem państwom ościennym. W początkach tego okresu

zmieniły się niedopoznania wszystkie przejawy życia polskiego – Polska weszła na tory cywilizacji nowożytnej. O dokonanych postępach świadczyły zarówno powodzenie przemysłu polskiego na rynkach rosyjskich, jak i świetność piśmiennictwa okresu Mickiewicza, jak wreszcie siła bojowa, którą odmłodzony naród wykazał w wojnie 1831 r. Wszystko to było skutkiem głębokich zmian, które zaszły w podstawach życia narodu polskiego, to znaczy w jego ustroju gospodarczym i społecznym. Właśnie w tym czasie Polska wkroczyła na drogę rozwoju kapitalistycznego; utworzyła się nowa siła społeczna – stan trzeci, który od tego czasu zaczął odgrywać wybitną rolę w historii polskiej, stopniowo przeobrażając dawną szlachecką Polskę w burżuazyjną⁵.

Pod względem gospodarczym okres ten bywa dzielony na dwa swego rodzaju podokresy: 1815–1864 i 1864–1914. W drugim podokresie nastąpiły ostateczne uformowanie się kapitalizmu oraz jego rozwój, który u schyłku XIX wieku doprowadził do ukształtowania się imperializmu. Na intensyfikację przemysłu na wszystkich obszarach ziem polskich istotny wpływ miał też cykliczny wzrost tempa przyrostu ludności. W okresie tym najsilniejszą dynamiką pod tym względem charakteryzowały się obszary Królestwa Polskiego, Górnego Śląska i Księstwa Cieszyńskiego, czyli dzielnic, w których proces industrializacji przebiegał najszybciej. W tym samym czasie najslabsza dynamika przyrostu ludności występowała na obszarach zaboru pruskiego, bez Śląska, średnią prędkością wzrostu liczebności ludności zaś charakteryzowała się Galicja⁶. Zwiększenie liczby mieszkańców miast u schyłku XIX wieku dokonywało się jednak głównie nie tyle z powodu przyrostu naturalnego ludności miejskiej, co z powodu migracji sproletaryzowanego elementu wiejskiego,

4 Były to Księstwo Warszawskie i Rzeczpospolita Krakowska; zob. J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 21.

5 L. Janowicz, *Zarys rozwoju przemysłu w Królestwie Polskim*, Drukarnia Narodowa, Warszawa–Kraków 1907, s. 7.

6 Wzięto pod uwagę dane o przyroście ludności ziem polskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Przytoczone w: J. Buzek, *Pogląd na wzrost ludności ziem polskich w wieku XIX*, nakł. Centralnego Biura Wydawnictw N.K.N., Kraków 1915, s. 10; E. Grabowski, *Skupienia miejskie w Królestwie Polskim. Studia nad rozwojem skupiania się ludności*, „*Ekonomista*” 1913, s. 3 i 28; B. Zientara, A. Mączak, I. Ichnatowicz, Z. Landau, *Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1965, s. 409; obliczenia nie wykazują sprzeczności, różnice w liczbach wynikają z nieco innych długości okresów, których te liczby dotyczą. Przytoczone przez: M. Nietyksza, *Ludność Warszawy na przełomie XIX i XX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. 17.

głównie chłopą polskiego⁷. Wpłynęło to w sposób widoczny na przyrost procentu ludności polskiej w miastach⁸. Wpływ na zwiększenie liczebności ludności w miastach⁹ miał również fakt, że z powodu uwłaszczenia włościan liczni przedstawiciele warstwy ziemiańskiej utracili dawne podstawy beztrudnej egzystencji i w wyniku tego część szlachty wyparta została z ziemi i musiała osiąść w miastach, by zespolić się z warstwą mieszczańską¹⁰.

„Dzieleniu ziem polskich służyła polityka transportowa Rosji, Prus i Austro-Węgiei. Ograniczały one bowiem liczbę bezpośrednich połączeń kolejowych między poszczególnymi zaborami. Na dodatek Rosja jako zasadę przyjęła stosowanie innej szerokości torów”¹¹, co przy wymianie handlowej z zaborem pruskim i austriackim determinowało konieczność kosztownych przeładunków na stacjach granicznych z pociągu na pociąg, co z kolei podnosiło znacząco koszty wymiany handlowej. W ten sposób większość obrotów towarowych na terenach objętych poszczególnymi zaborami dokonywała się między obszarem objętym danym zaborem i państwem zaborczym. Takie działanie pozwalało z kolei rządowi Rosji, Prus i Austro-Węgier

7 Analiza statystyk ludności z okresu przed powstaniem II Rzeczypospolitej w wielu źródłach może być nieco zafałszowana, co wynika z zasad ewidencji ludności. W okresie tym do ksiąg ludności stałej wpisywano urodzonych na danym terenie, do ksiąg ludności niestałej zaś – przybyłych. W grupie tej znajdowały się osoby zamieszkujące na danym terenie jedynie chwilowo oraz osiadłe na stałe. Osoby, które opuściły miejsce urodzenia, były zaliczane do kategorii tzw. nieobecnych, wchodzącej jednak w skład ludności stałej. Raz dokonany wpis do ksiąg ludności nie ulegał zmianom. Oznacza to, że osoba urodzona np. w Pułtuskach i tam wpisana do ksiąg ludności stałej pozostawała stałym mieszkańcem tego miasta nawet wówczas, jeśli już w dzieciństwie przeniósł się do Warszawy. Z kolei osoby zamieszkujące nawet przez wiele lat w Warszawie nie należały do kategorii mieszkańców stałych i dopiero ich dzieci, urodzone w Warszawie, stawały się stałymi mieszkańcami Warszawy. Przez to na skutek wadliwej statystyki nie jest możliwe rzetelne przedstawienie procesu urbanizacji w Królestwie Polskim i sytuacji miast na jego obszarze. Brak rozróżnienia między poszczególnymi kategoriami ludności powoduje zatem, że większość notowań pochodzących z okresu 1827–1890 roku staje się bezwartościowa. Ogólne wskaźniki udziału ludności miast w ogólnej liczbie mieszkańców są znacznie zniekształcone, przez nieuwzględnianie ludności niestałej oraz nieobecnej bowiem są zawyżone w miejscowościach podupadających, a zaniżone w miejscowościach rozwijających się, dane sprzed powstania styczniowego zaś nie są porównywalne z danymi późniejszymi, ponieważ po powstaniu zmieniono zasady (i włączono do statystyki gminy, czyli wsie) ponad 200 dawnych miast. Zob. E. Kaczyńska, *Spółeczeństwo i gospodarka północno-wschodnich ziem Królestwa Polskiego w okresie rozkwitu kapitalizmu*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1974, s. 31–33.

8 R. Kołodziejczyk, *Miasta...*, s. 80.

9 Wysoki odsetek ludności niestałej w ogólnej liczbie mieszkańców świadczy o imigracji – w rejonach uprzemysłowionych odsetki te zawsze były wysokie w związku z napływem ludności ze wsi i miasteczek nierozwiniętych. O migracjach ze wsi do miast świadczą np. takie dane: w latach 1890–1914 w miastach i osadach Królestwa Polskiego ludność niestała stanowiła 25–30% ogółu ludności obecnej, ten sam odsetek na wsiach zaś nie przekraczał 5% (zob. E. Kaczyńska, *op. cit.*, s. 31).

10 S.A. Kempner, *Rozwój gospodarczy Polski od rozbiorów do niepodległości*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1924, s. 88.

11 J. Kaliński, Z. Landau, *op. cit.*, s. 22.

określać kierunki rozwoju gospodarczego poszczególnych obszarów ziem polskich. Część tych działań wynikała z tego, że sfery gospodarcze każdego zaboru zainteresowane były swobodą ekspansji zewnętrznej, co z kolei determinowało konieczność dostosowywania kierunków produkcji do możliwości zbytu na rynku wewnętrznym, ale także do wywozu produktów do państwa zaborczego. Eksport miał przy tym zasadnicze znaczenie, gdyż pojemność rynków wewnętrznych każdej z dzielnic była stosunkowo ograniczona i bez eksportu nadwyżek produktów produkcja stawała się nieopłacalna. Można zatem stwierdzić, że potrzeby rynków metropolii zaborczych określały kierunek i tempo rozwoju poszczególnych dzielnic dawnego państwa polskiego¹².

Udział państw zaborczych w rozbiorach Polski był bardzo różny, a największy z nich miała Rosja, gdyż zajęła ona łącznie około 62% obszaru dawnej Rzeczypospolitej¹³. Prusom przypadło około 20% terytorium¹⁴, Austrii zaś około 18%¹⁵. „W globalnym rachunku strat należy też uwzględnić wcześniejsze nabytki pruskie kosztem ziem polskich, jak Śląsk, Pomorze Zachodnie i tzw. Prusy Wschodnie”¹⁶. Oprócz zróżnicowania terytorialnego na ziemiach polskich można było też zaobserwować znaczne rozbieżności w zakresie industrializacji i zaludnienia, wynikające głównie z faktu, że państwa rozbiorowe zainteresowane były osłabianiem spistości gospodarczej ziem polskich i włączaniem ich w systemy gospodarki państw objętych zaborami. W praktyce oznaczało to więc dążenie Rosji do wcielenia w jej organizm gospodarczy ziem Królestwa Polskiego i Kresów Wschodnich, dla Prus zaś celem było włączenie Wielkopolski, Pomorza i Śląska. Austro-Węgry chciały wcielić do swojej monarchii Galicję i Śląsk Cieszyński. Tym sposobem ziemie polskie objęte poszczególnymi zaborami stawały się częścią systemów gospodarczych państw rozbiorowych. Aby mogło się to dokonać, konieczne było też „podporządkowanie ich odmiennym przepisom prawnym, włączenie do różnych systemów pieniężnych, kredytowych i celnych, uzależnienie od wewnątrz krajowego podziału pracy, utworzenie nowych systemów powiązań zaopatrzenia i zbytu itd.”¹⁷. Działania prowadzone przez zaborców skutkowały zatem osłabieniem powiązań gospodarczych poszczególnych obszarów dawnego państwa polskiego. Wynika z tego, że gospodarka Królestwa Polskiego i obszaru objętego zaborem rosyjskim była o wiele ściślej związana z gospodarką Rosji niż na przykład z gospodarką Wielkopolski, Pomorza, Śląska czy Galicji. Tak było też w każdym z dwóch pozostałych zaborów i proces ten stale się pogłębiał. Jednak oprócz wspomnianych wcześniej czynników i narzędzi podziału dzielnic Polski głównym

12 *Ibidem*, s. 23.

13 Na okupowanych przez Rosję obszarach mieszkało ok. 6 mln osób, tj. blisko połowa ludności dawnej Rzeczypospolitej, w zdecydowanej większości niepolskiej narodowości.

14 Na tym obszarze mieszkało ok. 2,8 mln ludności polskiej.

15 Z 3,85 mln mieszkańców, w części nie-Polaków.

16 R. Kołodziejczyk, R. Gradowski, *Zarys dziejów kapitalizmu w Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 51.

17 J. Kaliński, Z. Landau, *op. cit.*, s. 22.